

UDK 811.163.41'276(091)

Slobodan Pavlović

Filozofski fakultet u Novom Sadu

STAROSRPSKA POSLOVNOPRAVNA PISMENOST KAO RETORIČKI FENOMEN

U ovom radu razmatra se tekstualno ustrojstvo starosrpske poslovne pismenosti u kontekstu implicitnih i(li) eksplicitnih retoričkih konvencija nastajalih u sudaru zapadnokatoličkih i istočnovizantijskih diplomatskih normi.

The article examines the textual structure of Old-Serbian business-legal documents in the context of implicit and/or explicit rhetorical conventions that arose when the western-Catholic and eastern-Byzantine diplomatic norms collided.

Ključne reči: starosrpska poslovna pismenost, retorika, diplomatika, pragmatika, govorni čin, performativ

Key words: Old-Serbian business-legal documents, rhetoric, diplomatic discourse, pragmatics, speech act, performative

0 Starosrpska poslovna pismenost negovana po svetonim i(li) crkvenim kancelarijama srednjovekovne Srbije, Bosne, Dubrovnika i Svete gore od kraja XII do sredine XV veka nastaje u retoričkom domenu javne jezičke komunikacije, čiji su teorijski okviri implicirani već Aristotelovim promišljanjem jezičkog delovanja u kontekstu grčkog polisa.¹ Mada se s pitanjem *kako delovati rečima* (*how to do things with words*) – koje je Dž. Ostin eksplicirao pre 50-ak godina – čovek suočava verovatno već od početka urbanizovane organizovanosti prostornih, te u tom smislu i socijalnih odnosa (Škiljan 1998: 62), o retorici kao organizovanoj teoriji i tehnici besedenja može se u načelu govoriti tek od V veka pre Hrista kada su Sicilijanci Korak i Tejsija sročili prvi priručnik veštine govorenja, koji će sofista Gorgija preneti »u Atinu (427. st. e.) i u druga mesta kopnene Helade« (Rečnik 1986: 651). Polovinom II veka pre Hrista Hermogen Taršanin, kodifikujući retoričke priručnike, valorizuje učenje beseda napamet (Rečnik 1986: 652), čime je govornik sticao korpus deponovanih tehnika za kojim je u datom momentu mogao poseći. Upravo u ovakvom Hermogenovom postupku može se tražiti klica srednjovekovnih diplomatskih formulara kao opšteprihvaćenih i enkodiranih poslovnopravnih makrorešenja u kojima je »retorika kao *generativna tehnika*« atrofirala na puko ubacivanje različitih podataka uz minimalne i, po pravilu, nepoželjne uzlete pojedinačnih pisara.

1 Starosrpska poslovna pismenost u kontekstu javne jezičke komunikacije istupa kao izraz komunikativnog delovanja pravnog adresanta na pravnog adresata

¹ Još u antičkoj Grčkoj postoji jasna diferenciranost javne komunikacije na retoričku, logičku i poetsku, pri čemu se retorika bavi političkim diskursom usmerenim na sferu verovatnog, logika naučnim diskursom usmerenim na sferu istinitog, a poetika umetničkim diskursom usmerenim na sferu virtuelnog (Škiljan 1998: 74–75).

konvencionalno ustrojnom poslovnopravnom porukom koja referiše o odgovarajućim pravnim objektima, a sve to s namerom da se utiče na ponašanje adresata radi ostvarenja partikulatnih ili opštih društvenih interesa (up. Visković 1989: 20). Tretiranjem poslovnopravne pismenosti kao tipa jezičkog delovanja ova pismenost uvodi se u teorijsko-metodološki kontekst pragmatike kao lingvističke discipline fokusirane na »činioce koji upravljaju našim jezičkim izborom u društvenoj interakciji i na dejstva našega izbora na druge« (Kristal 1995: 120). Ovaj se pravac istraživanja čini i sasvim prirodnim – ako je nešto nastajalo prema principima retorike, valjalo bi se podvrgnuti istraživačkim pristupima pragmatike budući da pragmatika, mada konstituisana sedamdesetih godina XX veka (Radovanović 1986: 267), svoje zametke vuče iz antičke retorike. Naime, trijada semantika – sintaksa – pragmatika koju artikuliše Čarls Moris, a koja je naznačena već kod Čarlsa Sandresa Persa neodoljivo podseća na srednjovekovni sholastički trivijum gramatika – logika – retorika. Čarls Pers, oslanjajući se pre svega na srednjovekovnog logičara Dunisa Skotusa, *osnovu* dodeljuje gramatici, *objekat* logici i *interpretanta* retorici a »ovim trima disciplinama odgovara današnja podjela na semantiku, sintaksu i pragmatiku« (Pupovac 1990: 43). Sem toga, retorika je upražnjavala, na ovaj ili onaj način, i čitav niz problema koji su u preseku interesovanja (1) pragmatike i semantike, (2) pragmatike i sociolingvistike, (3) pragmatike i psiholingvistike (up. Kristal 1995: 120).

Pragmatika, pri tom, istupa kao spona između jezičke strukture i jezičke upotrebe (up. Kristal 1995: 83), tj. kao disciplina koja izučava odnos strukture i upotrebe, ali i kao skup pravila kojim je struktura uslovljena kontekstom upotrebe. I zaista, da bi verbalna komunikacija bila svrhovita, sagovornici pored jezičke kompetencije (kompetencije koda), moraju imati i pragmatičku kompetenciju (kompetenciju upotrebe koda) koja obuhvata bar pravila o odabiru najprimerenijeg idioma i najefikasnije strategije u zadatom kontekstu (up. Škiljan 1998: 208). Strategija je uvek kompromis između (1) konvencionalnosti konteksta i (2) intencionalnosti adresanta, što se u sferi starosrpske poslovnopravne pismenosti ispoljava kroz spoj, s jedne strane, srednjovekovnih diplomatskih formulara kao eksplicirane volje evropskog kulturno-civilizacijskog kruga i, s druge strane, odgovarajućeg ustrojstva govornog čina kao izraza volje adresanta. Nosilac pragmatičke kompetencije u srednjovekovnoj poslovnopravnoj komunikaciji bio je pisar (dijak, logotet i sl.) koji arbitrirajući između konvencije i intencije stiče status stručnog posrednika između laika koji moraju stručno komunicirati.

2 Umeće organizovanja srednjovekovnog poslovnopravnog akta i metajezik tog umeća postupno se vezuje za diplomatiku² kao srednjovekovnu retoriku poslovnopravne pismenosti. Srednjovekovna diplomatika kao specijalizovana retorika podrazumeva konkretizaciju rešenja za poslovnopravnu administraciju kao jedan tip javne komunikacije. Ovaj proces, pri tom, ne nastaje spontano već kao odraz

² Diplomati se pristupa bar na dvojak način. S jedne strane, to je pomoćna istorijska disciplina (up. Enciklopedija MCMLVIII/3: 4). S druge strane, ako se ima na umu naslov *Studije o srpskoj diplomaciji*, kojim je znameniti istoričar S. Stanojević obuhvatio čitav niz radova o diplomatskoj strukturi starosrpskih povelja, može se zaključiti da se termin diplomatika odnosi na delatnost ustrojavanja srednjovekovnih diploma (povelja i pisama, odnosno poslovnopravnih akata).

odgovarajućeg ustrojstva srednjovekovne države kao prostornog i pravnog okvira komunikacije. Antički političko-savetodavni (deliberativni) diskurs, kao jedan od tri domena stare retorike, kako D. Škiljan uočava (1998: 77), »zamjenjuje se diskursom administracije, čija uloga i moć proizlaze – kao što je to bio slučaj u državama drevnog Istoka – iz vladareve moći.« Retorička invencija svodi se na esenciju fakata nastalih u pravnom činu (*actio*). Retorička generativna tehnika manifestuje se kao zapis (*conscriptio*) poslovno-pravnog čina. Stari antički princip saobraženosti invencije i konvencije, međutim, u potpunosti je ispoštovan. Raspored diskursnih segmenata ustaljen je manje-više, ali je elokucija prilagođena kontekstu – prosti stil (*subtile genus*), sa fokusom na preciznosti bez preteranih jezičkih ornamenata, dominira, ali se tzv. arengama, kao etičko-religioznim obrazloženjem akta, vrlo često ilustruje sav raskoš uzvišenog stila (*sublime genus*) ne samo u pogledu jezičko-stilskih sredstava (metafora, metonimija, simbola itd.) već i u pogledu izbora jezičkog idioma.³ To je sasvim razumljivo: budući da arenga nema užepравни značaj (Stanojević 1914: 192) i da je pre svega izraz obraćanja Tvorcu, elokucija se prilagođava tom tipu diskursa, dok dispozitivni deo akta zbog svoje poslovno-pravne težine mora biti konvencionalno, jezički prozirno ustrojen.

Struktura srednjovekovne srpske povelje, prema diplomatskim uzusima (Stanojević 1933: 155-203, Solovjev i Mošin 1936: LXX-LXXI), a uz minimalna uopštavanja apstrahovanjem variranja u pogledu inventara i redosleda segmenata, mogla bi se predstaviti na sledeći način:

protokol

in v o k a c i j a (priziv Božjeg imena, kao civilizacijski i kulturni marker srednjovekovnog hrišćanskog sveta)

i n t i t u l a c i j a (nominacija i/ili determinacija adresanta)

i n s k r i p c i j a (nominacija i/ili determinacija adresata)

a r e n g a (sakralna motivacija poslovno-pravnog čina kroz eksplikaciju normi hrišćanske etike)

tekst

e k s p o z i c i j a (profana motivacija akcije)

d i s p o z i c i j a (propozitivni sadržaj spisa prezentovan kao konsekvencija ekspozicije)

eshatokol

k o r o b o r a c i j a (zaključna potvrдна formula)

a p r e k a c i j a (priziv blagoslova Božjeg)

s a n k c i j a (formulisana kao *poena spiritualis* ili *poena temporalis*).

s v e d o c i

v r e m e i m e s t o

p o t p i s i p e č a t

Izbor segmenata i njihov raspored u diplomatskim formularima izgrađivan je u okrilju retorike od antike do srednjeg veka, tako da inovacije pojedinih srpskih kan-

---

³ Poznato je da je arenga pisana srpskoslovenskim jezikom, dok u ostalim delovima teksta dominira srpski.

celarija nisu bile poželjne. Bilo kakvo odstupanje od konvencionalnih normi, koje su, kao što se vidi, do XIII veka sasvim stabilizovane, tumačeno je kao nepoznavanje diplomatske (retoričke) etikete, a ne kao izraz individualne kreativnosti logoteta ili dijaka. Tako se, na primer, u povelji bana Kulina javljaju sledeći segmenti: (1) invocacija (*† u ime oca i sna : i stažo dhā*), (2) intitulacija (*ě banь : bosъnъski kulinъ*), (3) inskripcija (*[t]e]bě kneže krъvašu : i vьsěmь građamъ : dubrovъčamъ*), (4) dispozicija (*prisezaju ... pravу prijateljъ : byti vamъ o[d]b selě : i do věka : pravъ goi drъžati sь vamъ : i pravu : věru : dokola sьmъ živъ*), (5) aprekacija (*tako mi bžě pomagai : i sie stō evanъgelije*), (6) pisar (*ě radoe diěkъ banъ : pisahъ siju : knigu : povelovъ banovъ*), (7) koraboracija (*povelovъ banovъ*) i (8) datum (*o[d]b rožbst[v]ja : hъva : tisuka : i sьto : i osmъ desetъ : i devetъ : lětъ : měseca : avъgusta : u dvъdeseti i devety dñъ : usěčenie : glave : iovana krъstitela*).

3 Čovek kao *homo intentionis* u komunikaciju ulazi sa određenom namerom. Verbalizacijom intencije adresant nastoji, kako Grajs uočava, »sugovornika u nešto uvjeriti, postići to da se na strani slušaoca proizvede predviđeno i stoga očekivano uvjerenje« (Pupovac 1990: 69). Intencija je pokretač komunikacije, ali i stožer što opredeljuje izbor adresantskih strategija koje bi trebalo da posredstvom odgovarajućeg govornog čina dovedu do zadatog cilja – očekivane reakcije adresata.

Tekst starosrpske poslovnopravne isprave predstavlja, pri tom, kompleksan, globalni, odnosno makro govorni čin,⁴ budući da se javlja kao sekvenca govornih činova (*supčinova*) koncentrisanih oko stožernog govornog čina (*supračina*) kroz koji adresant verbalizuje svoju intenciju, na koju se čitava isprava može svesti. Mada je i supračin izraz konvencionalno eksponirane intencije, konvencionalnost je eksplicirana pre svega kroz supčinoe. Tako se, na primer, povelja bana Kulina može tretirati kao kompleks govornih činova homogenizovanih oko govornog supračina *zaklinjanja*,⁵ koji istupa kao »centripetalno« jezgro komunikativno specifikujući dati tekst. Odnos integrisanih prostih govornih činova i diplomatskih segmenata ove isprave shematski bi se mogao predstaviti na sledeći način:

govorni čin	primer	diplomatički segment
<i>priziv imena</i>	<i>† u ime oca i sna : i stažo dhā</i>	invokacija
<i>Gospodnjeg</i>		

⁴ Govorni čin uvek predstavlja kombinaciju performativa kao pokazatelja intencionalnosti ili – kako bi Dž. Serl (1991: 79) rekao – pokazatelja ilokutorne snage, i nosioca propozicionalnog sadržaja, odnosno, po Serlu (1991: 79), pokazatelja iskaznog sadržaja. Tako bi, na primer, u govornom činu *prisezaju ... pravу : prijateljъ : byti vamъ : o[d]b selě i do věka* (ban Kulin 1189, Stojanović 1929: № 3) funkciju performativa imala forma I. l. sg. prezenta *prisezaju*, dok bi propozicionalni sadržaj, odnosno propozicija bila elementarna rečenica »*ban Kulin je prijatelj Dubrovčanima od sada dovek*«.

⁵ Zaklinjanje je, po obaveznosti realizacije propozitivnog sadržaja, hijerarhijski viši stepen obećanja, a performative *zaklinjati se, obećavati* ... Dž. Ostin (1994: 177) svrstava u komisive kod kojih je »cela poenta u tome da se govornik obaveže na određeni tok radnje«, što je *differentia specifica* privilegija kao jednog od žanrova poslovnopravne pismenosti.

obećanje	ѣ бань: боsьньски кулинъ prisezaju t[e]bě kneže kрѣvašu : i vьsěmь градамь : dubrovьčamь pravь : priětelь : byti vamь o[d]ь selě : i do vьka : i pravь goi дръžati сь vami : i pravu : věru : dokola съmь živь ...	intitulacija + inskrIPCija + dispozicija
proklinjanje	<i>tako mi bže pomagai : i sie što evanđelije</i>	aprekacija
lociranje (hronotop)	ѣ radoe dičьkь бань : pisaњь siju : knigu : povelovь banovь o[d]ь rožьst[v]a : hъva : tisuka : i съto : i osmь desetь : i devetь : lěť : měseca : avьgusta : u dvadeseti i devety dňь : usěčenie : glave : iovana kръstitela	kanikloma + datum.

Intitulacija, inskripcija i dispozicija rekcijски su u ovom aktu vezani za odgovarajući glagol te sa pragmatičkog aspekta predstavljaju celinu. Budući da se radi o glagolu obećanja koji se uz to javlja u 1. l. sing. prezenta, razumljivo je da će se ta celina tretirati kao govorni čin obećanja, i to eksplicitni govorni čin obećanja pošto je dat performativni glagol. Ovaj segment isprave ima status govornog supračina budući da adresant kroz njega eksponira svoju intenciju, te se preko njega dati tekst žanrovski prepoznaje kao privilegija.

Govorni čin u starosrpskoj poslovno-pravnoj pismenosti obično je konstituisan kao prosta propozicija (kojom se izražava pre svega ilokucijski sadržaj) sa nultim performativom. Ilokucijsku snagu, praktično intenciju adresanta, adresat traži pre svega – a u pisanoj komunikaciji i jedino – u propoziciji: *o[d] vladuštago dubrov'čkoga kneza i vse opkine županu radosavu i ljubiši poz[d]ravljenije o pi[s]nije vaše primismo i razuměsmo* (XV, Stojanović 1929: № 412). Ređi su slučajevi kada se govorni čin svodi na performativ, kao najkarakterističniji indikator ilokucijske snage. To se javlja u formulacijama kojima se regulišu socijalni odnosi i ponašanja, odnosno, kako bi to Ostin (1994: 180-181) rekao, u behabitivima: *zato směрно zahvaljuje mo vašoi ljubvě* (XV, Stojanović 1929: № 440). Treći slučaj predstavljao bi kombinaciju performativa i propozicijskog sadržaja: *obeštava mь se i davamь věru moju gšp[d]sku da smь prijateljь srьčani opkině dubrovь[č]koi u vsako vr[ě]me* (XIV, Stojanović 1929: № 142) (up. Pupovac 1990: 136-140, Serl 1991: 77-80).

3.1 Kao performativ u poslovno-pravnim spisima javljaju se pre svega glagoli imperfektivnog vida iz klase *verba dicendi*: *blagoslovljavati, zahvaljevati, kleti se, moliti, oběkjavati se, obětovati se, o[d]veštavati, o[d]govarati, o[d]povēdati, opomenovati, povelēvati, pomenovati, potvrьgjevati, praštati, prisezati, prěporuče vati, svēdočiti, tužiti, uspomenovati*.

U svojstvu performativa, dalje, javljaju se i perifrastične glagolske konstrukcije sinsemantičkog glagola *dati* i odgovarajućeg nominalizovanog izraza (Topolinjska 1982: 36): *davati věru, davati vědēti, davati vь / na (s)vēdēnije, davati (u)znati, davati*

u znanbje, davati milostb. Glagolom *dati* kao sinsemantičkom / semikopulativnom verbalnom komponentom identifikuje se i pozicija adresanta (on je »davalac«) i njegova intencija (»dajem da bi neko primio«), dok je leksičko jezgro iskazano odgovarajućom nominalnom komponentom (*věra, (s)věděnĭje / věděti, znanbje / (u)znati, milostb...*).⁶ Pomerena perspektivizacija – fokusiranje adresata – nameće upotrebu odgovarajućih »neperformativnih« glagola *znati, věděti* u imperativnoj konstrukciji (*da zna gospodstvo ti; da jestb vědomo* i sl.), što je treći tip leksikalizacije (a u vezi sa tim i specifične gramatikalizacije) performativa. Čini se da je razlog postojanja perifrastičnih konstrukcija sa glagolom *dati* upravo to što ne postoje odgovarajući performativni glagoli (Radovanović 1990: 54, Ivić 1995: 181). Glagolskoj konstrukciji *dati věru* konkurišu uslovno performativni glagoli *oběkjavati se, obětovati se* ali nema potpunog semantičkog poklapanja; naime, propozicija uvedena perifrastičnom konstrukcijom može biti situirana i u prošlost i u budućnost, a ona koja je uvedena ovim performativnim glagolima samo u budućnost. Po odnosu prema vremenu, konstrukciji *dati věru* bliski su glagoli *kleti se, prisezati* ali ovim poslednjim kao da se iskazuje veći stepen obavezivanja adresanta.⁷ Razlog za upotrebu perifrastičnih konstrukcija bez potrebe za stvaranjem / iznalaženjem rešenja u odgovarajućem performativnom glagolu treba svakoko tražiti i u činjenici da je institucionalizovana verbalizacija govornog čina vrlo konzervativna (v. Ivić 1995: 181) – *dajemb znati* i sl. gotovo je ukorenjena formula koja se uporno ponavljala od spisa do spisa. Nije preporučljivo da se u zvaničnom dokumentu jezički inovira, to je praktično agresija na konvenciju, što izaziva podozrenje adresata, nepoverenje prema sadržaju napisanog.

Prethodna dva tipa leksikalizacije performativa (performativni glagoli i perifrastične glagolske konstrukcije sa *dati*) mogu biti gramatikalizovani: (a) prvim licem singulara prezenta, što bi predstavljalo »klasičnu formu« (Benvenist 1975: 210, Ostin 1994: 67), (b) prvim licem plurala prezenta ako je adresant kolektivitet⁸ (up. Ostin 1994: 68), i (c) trećim licem singulara prezenta kada glagol kongruira sa titulacijom adresanta:

- (a) *stepanb vladislavb milostĭju bžĭdŏvb kralb srŏbski davaju svoju milostb prijateleb svojĭm vlastelĭm dubrovbčskĭm i vsŏi obŏkinŏ gradskoj i praštaju ĭm mogoriše čto su davali o[d] žrŏbnovnice* (XIII, Stojanović 1929: № 18);
- (b) *my sudie i opŏkina dubrovbčbka ... klŏnemo se tebě županu radoslavu ... u gŏb bŏ i u čbŏstŏni životvoreštĭ krŏstb gŏb ... da imato mirb po staromu zakonu* (XIII, Stojanović 1929: № 26);
- (c) *kra[l]vbstvo mi daje vasakomu vĭdinje sadĭnetu i poslŏdŏnetu kako dragoje gučetičb z bratiĭm i z družbŏbom svojĭm drŏža carĭnu kameničku osamŏ godištŏ* (XIV, Stojanović 1929: № 176).

⁶ Konkurentnost formi infinitiva i imenice ne začuđuje budući da »infinitiv pretstavlja stvarno u slovenskom prajeziku skamenjeni oblik *dativa* glagolske imenice na *-tb*«, dakle nominalnu kategoriju (Belić 1999: 462-463).

⁷ Srpski jezik ni danas nema neperifrastični glagolski ekvivalent konstrukciji *dati milostb*. Kao ekvivalenti perifrastičnih izraza *dati věděti, davati vb / na (s)věděnĭje, davati (u)znati, davati u znanbje* danas se mogu upotrebiti glagoli *javljati, objavljivati, obaveštavati, obznanjivati*, ili perifrastična konstrukcija *dati na znanje* u impersonalnoj klauzi *daje se na znanje* (upotrebljena upravo u cilju anonimizacije agensa).

⁸ Retki su primeri *nos maiesteticuma: mi go[d]nb kralb ostoja milos[t]ju božĭd[v] kralb vsoi bosne humskoj zemli pŏmorbju i donemŏ kraj[em] ... podrŏnju i k tomu dajemo videnje vsakomu komu se dostoi* (XV, Stojanović 1929: № 457).

Napokon, performativ može biti leksikalizovan glagolima (*u*)znati, *veděti* ili perifrastičnim konstrukcijama u kojima se uz kopulu *jesьmь* kao nominalna komponenta javljaju postverbalni od ovih glagola (im. *znanьje, svěděnje*; pas. part. prez. *vedomo*). Pomenuti glagoli i perifraste gramatikalizuju se analitičkim imperativnim konstrukcijama, pri čemu se izbor gramatičkog lica i broja prilagođava različitim parametrima: adresat je konkretno (referencijalno) lice (2. l. sg.) ~ svako (generičko) lice (3. l. sg.); adresat je jedinka (2. l. sg.) ~ kolektivitet (2. l. pl.); a konstrukcija može kongruirati i sa titulacijom adresata, što zahteva 3. l. sg.: *da znajete moja bratje miho buna što mi je bilь dlženzь vse mi je platilь* (XIV, Stojanović 1929: № 75), *da e vi do [m] vsakomu komu se dostoi kako ě vovoda radičь sьn'kovičь da[h] dubrovniku gradu i op'kini vь věke u ple[m]nito selo moe u primoriju na ime lisčь* (XIV, Stojanović 1929: № 135), *g[s]ptvo da ti uz na človkь gp[s]tva ti miralija doide pr[ě]db nasь na ·đi·dne sega m[s]ca* (XV, Stojanović 1929: № 404), *o[d] vьse opkine priběnu dragoševikju poz[d]ravljěnje da zn a š ь jerь vьsi dolě pisanni pr[ě]db nami daše ti věru* (XV, Stojanović 1929: № 547).

Ukoliko se uporede propozicije uvedene ovim imperativnim konstrukcijama i one uvedene odgovarajućim perifrastičnim konstrukcijama *davati veděti / vь (na) (s)věděnje, davati (u)znati / u znanьje*, postaje potpuno jasno da se radi o konkurentnim, kontekstualno modifikovanim, deklarativnim performativima.⁹ Sve ove konstrukcije u diplomaciji su poznate kao *promulgacija* (lat. *promulgatio* 'objava') (Stanojević 1914: 230-262), što nedvojbeno svedoči o njihovoj sličnosti. Opređenije adresanta za prvu ili drugu vrstu konstrukcija zavisi praktično od perspektivizacije, odnosno njegove potrebe da u prvi plan stavi adresata ili sebe. U tom smislu ove dve grupe performativa čine paradigmu (Topolinska 1982: 39) sastavljenu od dva perspektivizacijski suprotstavljena elementa. Ovakvu paradigmu formira i performativni glagol *moliti* sa imperativnom konstrukcijom *budi ti milostь*,¹⁰ mada se ona češće javlja u kombinaciji sa performativnim glagolom nego sama,¹¹ što je, čini se, svojevrsna reduplikacija performativa.

4 Govorni supčinoivi samo upotpunjuju normiranu formu dajući govornom supračinu službeni okvir, snagu poslovno-pravnog akta. Tako je invokacija govorni čin prizivanja imena Gospodnjeg, a u kontekstu poslovno-pravnog akta istupa kao marker srednjovekovne hrišćanske konvencije po kojoj je sve u znaku »svudaprisutnog hrišćanskog Logosa«. Poslovno-pravni akt Božje je delo jer je čovek samo produžena ruka Gospoda – svedoka i garanta isprave.

⁹ Mada se i bez dodatnih testova ovi deklarativni performativi gramatikalizovani imperativnim konstrukcijama lako razlikuju od imperativa tipa *skupite mi tazi dohodakь* (XIV, Stojanović 1929: № 84) i sl. koji predstavljaju propoziciju govornog čina naređenja, saveta, molbe ili nekog sličnog (imperativom se samo signalizira na implicirani performativ), treba samo podsetiti da performativne imperativne konstrukcije uvode odgovarajući propozitivni sadržaj, dok su imperativi drugog tipa propozicije i to u tekstovima poslovno-pravnog sadržaja gotovo po pravilu uvedene performativom *moliti*.

¹⁰ Up. *molimo te što si uzelь našěmь trьgovce[m] povrati* · (XIV, Stojanović 1929: № 116) ~ *budi ti ml[s]tь zapověgь povratiti i da tei črine vekje ne uzěmu* (XV, Stojanović 1929: № 299).

¹¹ Up. *molimo gp[s]tvo vi budi vi ml[s]tь gp[s]tva vi upisati ni i světovati směju li naši trьgo[v]ci slobod[no] s trьzmi prihodi[t]* (XIV, Stojanović 1929: № 194).

U starosrpskoj poslovnopravnoj pismenosti sem invokacije protokolom je obuhvaćeno i tituliranje adresanta i adresata. Protokol na taj način ovu pismenost zaodjenjuje epistolarnom formom. Impliciranje performativnog glagola podrazumeva da adresant poseduje moć koja uslovljava realizaciju eksplicirane radnje, a to je ujedno i preduslov realizacije govornog čina, pa i izdavanja poslovnopravnog akta. Upravo stoga adresant uvek sebe statusno determiniše eksplicirajući javnu (socijalnu) ulogu kojom je kao učesnik komunikacije zaodjenut a budući da je i adresat po pravilu oslovljen statusnom titulom, čitav govorni čin dobija status javne jezičke komunikacije (up. Škiljan 1998: 31): *ě knezъ veli hľьmъski anьdrěi s moimi synъmi županom bogdanomъ i sъ županomъ radoslavomъ i sъ moimi vlastely ki su zdě podъbrisani kľьnemo se knezu dubrovъčkomu ěkovu dľьfinu i vlastelemъ dubrovъčkimъ i vsěi obkině građьskoi* : (XIII Stojanović 1929: № 8), *ml[s]tiju bžijěju g[d]nъ srьbljemъ despot stěfanъ knezu i vlastef[m] i vъsoi opkině gra[d] dubrovnika* (XV Stojanović 1929: № 210).

Predstavljajući se kao ban, despot, kralj, car i sl. adresant daje sebi za pravo da jednu manjeviše svakodnevnu jezičku konstrukciju obznani kao poslovnopravni akt garantujući njegovu perlukotornu snagu.¹² Statusnom determinacijom eksplicitno je zadovoljen i »uslov pripremanja« kao jedan od uslova prikladnosti (*felicity conditions*) po kojem »osoba koja izvodi govorni čin [mora biti] ovlašćena da to čini« (Kristal 1988: 269).

Dok protokol istupa kao signal »koji usmerava komunikaciju, koji priprema recipijenta na određene komunikacijske oblike« (Glovacki - Bernardi 1989: 55) delujući kataforički, eshatokol kao završnica poslovnopravnog akta funkcioniše anaforički. Svim elementima eshatokola, bez obzira da li se radilo o koraboraciji, sankciji ili hronotopskom lociranju, anaforski se zaključuje jedan izrazito konvencionalno ustrojen diskursni odlivak: *i kako hokemo sie vse shraniti : čto se piše u siei kletvě : tako da nasъ bđ sħrani na semъ svěťě i u budukemъ* : (XIII Stojanović 1929: № 14), *pisano pod bobovcemъ o[d] rošt[d]va sina bži lěťь .čtōe. lěťo mšča pervara .đ. dňъ* (XIV Stojanović 1929: № 81).

LITERATURA

- BELIĆ, Aleksandar, 1999: *Istorija srpskog jezika. Fonetika. Reči sa deklinacijom. Reči sa konjugacijom*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- BENVENIST, Emil, 1975: *Problemi opšte lingvistike*. Beograd: Nolit.
- DIJK van, Teun A. 1972: *Some Aspects of Text Grammars. A Study in Theoretical Linguistics and Poetics*. Paris: Mouton.
- EKO, Umberto, 1973: *Kultura. Informacija. Komunikacija*, Beograd: Nolit.
- ENCIKLOPEDIJA: *Opća Enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda*, Zagreb.
- GLOVACKI - BERNARDI, Zrinjka 1989: *O početku i završetku teksta*. SOL 8, 55–66.
- IVIĆ, Milka, 1995: *O zelenom konju. Novi lingvistički ogledi*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- KRISTAL, Dejvid, 1988: *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*. Beograd: Nolit.
- 1995: *Kembrička enciklopedija jezika*. Beograd: Nolit.
- OSTIN, Džon, 1994: *Kako delovati rečima*. Novi Sad: Matica srpska.

¹² Sintaksička konstrukcija *obećavam ti da ću ...*, na primer, mogla se i može se javiti bilo gde i bilo kada. Pisano oblikovanje tog govornog čina, međutim, podrazumeva institucionalnu sredenost socijalnog konteksta u kojem nastaje – *ubi societates, ibi ius*.

- PUPOVAC, Milorad, 1990: *Jezik i djelovanje*. Zagreb: Biblioteka časopisa »Pitanja«.
- RADOVANOVIĆ, Milorad, 1986: *Sociolingvistika*. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada – Dnevnik.
- 1990: *Spisi iz sintakse i semantike*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića – Dobra vest.
- 1997: *Spisi iz kontekstualne lingvistike*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- REČNIK 1986: *Rečnik književnih termina*. Beograd: Nolit.
- SERL, Džon, 1991: *Govorni činovi*. Beograd: Nolit.
- SOLOVJEV, Aleksandar; MOŠIN, Vladimir, 1936: *Grčke povelje srpskih vladara. Izdanje tekstova, prevod i komentar*. Beograd: SKZ.
- STANOJEVIĆ, Stanoje, 1912: *Studije o srpskoj diplomaciji*. Beograd: Glas SKA, XC, 68–113; 1913: Glas SKA, XCII, 110–209; 1914: Glas SKA, XCIV, 192–262; 1920: Glas SKA, XCVI, 1–74; 1922: Glas SKA, C, 1–48; 1923: Glas SKA, CVI, 1–96; 1928: Glas SKA, CXXXII, 29–57; 1933: Glas SKA, CLVII, 155–203.
- STOJANOVIĆ, Ljubomir 1929: *Stare srpske povelje i pisma. Knjiga I. Prvi deo*. Beograd – Sremski Karlovci.
- ŠKILJAN, Dubravko, 1998: *Javni jezik*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- TOPOLINSKA, Zuzana, 1982: *Perifrastični predikatski izrazi na međuslovenskim relacijama*. Beograd: Južnoslovenski filolog, XXXVIII, 35–49.
- VISOVIĆ, Nikola 1989: *Jezik prava*. Zagreb: Naprijed.

POVZETEK

Starosrpska poslovnopravna pismenost kot retorični fenomen

V pričujočem prispevku avtor obravnava tekstualno strukturo oz. razporeditev vsebin v starih srbskih srednjeveških poslovnopravnih aktih, ki so jih spisali v srednjeveških uradnih pisarnah fevdalnih vladarjev Srbije, Bosne, Dubrovnika in Svete gore (Atos na Halkidiki) v obdobju od XII. do sredine XV. stol. Poslovnopravno pismenost avtor obravnava kot retorični fenomen v katerem so bili po eni strani združeni srednjoveški diplomatični formularji kot izrazi delegirane volje evropskega kulturno-civilizacijskega kroga, in po drugi strani konkretne intence adresantov.

SUMMARY

Old-Serbian Business-Legal Literature as a Rhetorical Phenomenon

This paper studies the textual organization of old Serbian business and legal documents widely used in offices of Mediaeval Serbia, Bosnia, Dubrovnik and Athos, from the end of the 12th century to the middle of the 15th century. The language used in these documents is seen as a segment of »public language« realised within mediaeval rhetoric. It is the result of a pragmatic compromise between diplomatic conventions defined by strict norms on the one hand and a multitude of possible intentions of a speaker or a writer on the other.